

Salyr han kim?

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 23 январа, 2025
Salyr han kim? SALYR HAN KIM?

Türkmenistandaky türkmen tire-taýpalarynyň (esasanam: teke, ýomut, ärsary, salyr, saryk we ş.m.) hemmesiniň diýen ýaly aslynyň Salyr handan gaýdýandygyny taryhçy alymlaryň agzamadygy ýokmuka diýýärin. Salyr han hakynda ýazylan makalalar juda az sanly diýen ýalydyr. Ine, Türkiýedäki osman-türkmenleriniň köpüsiniň asly Oguz hanyň Gaýa atly oglundan gaýdan neberäniň daşyna birleşip uly Osmanly hökümdarlygyny guran bolsalar, ine bizem Merkezi Aziýada Salyr urugynyň daşyna üýşen türkmen tire-taýpalary bilen birlikde Türkmenistan döwletini gurduk. Eger biz Salyr hanyň kimdigini, nähili şahsyýetdigini öwrenjek bolsak geçmişde galan edebi-mirasymyzy öwrenmelidiris. Kimkä bu Salyr han! Ol näçinji ýyllarda, nä wagt ýaşap geçen şahsyýet?

Geliň, şu soraglara ideal düşüniş jogaplamaga çalyşalyň! Aýdylmagyna görä Salyr han Oguz hanyň on ýedinji agtygy, başinji ogly Dag hanyň iň uly oglydyr. Rowaýatlarda aýdylmagyna görä Oguz han öz ogullaryna we agtyklaryna her hili derejeler bermek üçin çadyrlar dikdiripdir. Şonda Salyr hana sol (çep) tarapdan üçünji çadyrda orun berlipdir. Bu hakda Abylgazy Bahadyr han şeýle diýýär: »Üçünji çadyrda Dag hanyň uly ogly Salyry oturdylar, çep aşykly ýiligi üleş berdiler. Eýmir ony dogrady. Kalaç atlaryny tutdy». Diýmek Salyr hanyň hyzmatynda Eýmir oňa nahar taýynlapdyr Kalaç bolsa attutary bolupdyr. Salyr hana berilen tagma esasan towuk ýa-da gaz guşuň aýak barmagyna meňzeş, ýa-da peýkamyň ujyna meňzeş üç burç çyzykly tagma bolupdyr. Bu tagmany orta asyryň yslam taryhçylarynyň hersi özleriçe belgiläp goýupdyrlar. Käbiri şol üç burç çyzykly tagmanyň gapdalyna ýene bir kese çyzyk goýup belgileýärler. Bu belgi arap harpyndaky »Sin» harpyna meňzeş. Salyr sözüniň manysy »Sal» salmak, (türkçe »saldır» – çoz) sokmak, »Ur» gylyç bilen Urmak, »Sal» we »Ur» diýen

sözden döräpdir. Bular dogrusynda Soltanşa Atanyýazow özüniň Şejeresinde şeýle maglumat berýär: »Adyň manysy barada bu alymlaryň pikiri şeýle: Reşideddin: »Nirä barsa, gylyç we çalygy (naýzasy) iş görür»; Ýazyjy ogly: »Sal, ur, ýagny kanda bolsaň, gylyç bilen çomagyň rowan bolsun»; Salar Baba: »Her kişi ýetse, gylyç we çalak urgaý»; Abylgazy: »Gylyçly»...»Salyr han hakda XIV-XV asyrlarda ýaşap geçen taryhçy Abu Bekr at-Tährany al-Isfahany özüniň »Kitab Diýarbekriýe» atly eserinde gyzykly maglumatlary galdyrypdyr: »Salyr han Türküstan ülkesinde ýaşady we bir ýüz elli ýyl patyşalyk etdi. Salyr hanyň zamanasynda Süleýman pygamber bolupdy. Kowus hem Salyr hanyň döwürdeşidi» diýýär. Bu gysgajyk gymmatly maglumatyň özünden peýdalanyp tutuşlygyna bir kitap ýazyp bolardy. Gymmatly maglumat diýýänimiň sebäbi Salyr hanyň Türküstanda hökümdarlyk edýän wagty Palestina Kuds ýaly ýerlerde eýýäm Dawut pygamberiň ogly Süleýman pygamber höküm sürýär eken. Eger taryhçy Abu Bekriň ýokarda berýän maglumatlary dogry bolsa onda Dawut ogly Süleýman pygamber dünýäniň alymlarynyň bellemeklerine görä b.e.öňki 932-nji ýylda Ysraýylyň Iýerusalim şäherinde dünýeden ötüpdir. Eger şu maglumat dogry bolsa Dag hanyň ogly Salyr han hem b.e.öňki X-b.e.öňki IX asyrlaryň sepgidinde ýaşap geçipdir. Özüne berilen miras baýlyga gadymy kitaplary satyn alan osman-türkmenleriniň alymy Hajy Halypa Mustapa ibn Abdylla Kätip Çelebi özüniň »Takwim et Tawarih» atly eserinde Adam atadan gaýdýan ýyl ýazgylarynda, Adam atanyň Ýere gelen wagtyndan 4391 ýyl geçenden soň Süleýman pygamberiň dünýä gelendigini aýdyp şeýle diýýär: »4391-nji ýylda Dawudyň ogly Süleýman aleýhyssalam dünýä indi». Diýmek Adam ata Ýer ýüzüne ineninden 4300 ýyldan gowrak wagt geçensoň Salyr han ýaşap geçipdir. Soňra Kätip Çelebi Süleýman pygamberiň 4443-nji ýylda elli iki ýaşynda dünýeden ötendigini hem ýatlaýar. Diýmek Salyr han hem 4300-4400-nji ýyllaryň sepgidinde ýaşap geçipdir. Abylgazy Bahadyr han (1603-1664) özüniň »Şejereýi teräkime (türkmenleriň nesil daragty)» atly eserinde Salyr handan gaýdýan şejeräni şeýle sanap geçýär: »Ugurjyk alpyň kakasy Gara gazy beg, onuň kakasy Garaja, onuň kakasy Binam gazy, onuň kakasy Buruç gazy, onuň

kakasy Kilal gazy, onuň kakasy Ýynal gazy, onuň kakasy Süleýman gazy, onuň kakasy Haýdar gazy, onuň kakasy Utgurly oruz, onuň kakasy Gazan alp, onuň kakasy Engeş, onuň kakasy Under, onuň kakasy Ata, onuň kakasy Leýmir, onuň kakasy Salyr, onuň kakasy Dag han, onuň kakasy Oguz han...» diýip Abylgazy bu şeýjerede esasy meşhur, atly-abraýly adamlaryň adynyň ýazylandygyny, galan peder-atalaryň adynyň ýazylmandygyny janygyp aýdýar we muny şeýle düşündirýär:

»...Bu ýazylan on alty adamyň Oguzuň oglanlarydygy, bar, dogry diýeli. Ugurjygyň atalarydygy hem bar, dogry diýeli. Ýöne il içinde haýsy adam meşhur bolsa, onuň adyny ýazyp, beýleki meşhur däl adamlary bolsa ýazmaýarlar. Bu ýazylan adamlaryň arasynda on bäş ýa-da ýigrimi adamynyň ady ýazylan galan bolsa, ony hudaý bilsin...» Ine, Abylgazy Bahadyr hanyň aýdanlaryndan çen tutsaň onuň zürýatlarynyň arasynda ady unudylan nebere atlary hem bolmagy mümkin. Ýene gyzykly pikir ýöretmelerimiziň biri hem Salyr hanyň Türküstanda, ýagny Turanda höküm sürendigi bilen bagly maglumat. Eger Salyr han b.e.öňki X-IX asyrlarda ýaşap geçen diýip çen tutsak onda dünýä taryhy muň üçin sessiz galaýmaly däl. B.e.öňki X-IX asyrlarda Türküstanda kimler höküm sürdükä? Haýsy taýpalar ýaşap, taryhyň sahypalarynda haýsysy ýok bolup gitdikä! Muňa jogap tapmak üçin şol eýýama nazar aýlamaly! Taryhyň üsti açylmadyk syrly sahypalaryny elekdən geçirmeli. Ine şonda garaňky taryhyň altyndan ýasalan gymmatly sahypalary geljegimize nur çäýar. Eger dogrudanam şol eýýamlarda Salyr han we oguz-türkmenler höküm süren bolsalar onda Abu Bekr Tährany ýaly alymyň eserini hakyky taryhy çeşme edip peýdalanyljakdygyna ynanýaryn... Salyr urugy hakda S.Atanyýazow şeýle diýýär: »Salyr □ özbaşdak taýpadyr, ol tire hökmünde saýatly we hydyrili taýpalarynyň düzümine hem giripdir. Bularyň bir bölegi 1263-nji ýylda Kryma göçüp gelipdir, hatda şu ýerdäki Salgir derýasynyň ady hem şu salyrlar bilen baglanyşyklydyr. Göklenlerde salar diýen taýpa bar. Hytaýyň Sýunhua welaýatynda (Pekiniň ýakynynda) ýaşaýan türkmenlere-de salarlar diýilýär. Olar 1370-nji ýylda Samarkant welaýatynyň häzirki Nurata we Goşrabat raýonlaryndan bu ýere göçüp gelip,

öz milli däplerini, dilini şu wagta çenli saklapdyrlar. Stawropol ülkesinde ýaşaýan igdirleriň düzüminde hem salargazan tiresi bolup, ol salyrlardan şu taýpa geçipdir.. Sözümiň ahyrynda salyr diýen etnonimiň il içinde salar görnüşinde-de ulanylýandygyny, ärsary, saryk, teke, ýomut ýaly ençeme türkmen taýpalarynyň hem salyrlar (daşky salyrlar) bilen etnik taýdan baglanyşyklydygyny ýatladýarys». Hytaýa göçüp giden salarlar hakynda ylmy-taryhy eserler ýazan rus alymlary bar. Olar M.W.Newerow, F.Poýarkow, N.M.Pržewalskin, G.Ý.Grum-Grřimaýlo, G.N.Potanin dagylardyr. Salylaryň gelip-çykyşy hakyndaky maglumatlary olaryň geografik ýerleşişinde, etno-medeni gatnaşyklaryndan has jikme-jik öwrenmek derwaýys mesele.

Salыр han hakyndaky toplan maglumatlarym welin entek takyklygy gazanmaga mümkinçilik bermese, onda bu meselede alymlarymyz geljekde içgin öwrenmäge ýol gazansalar gerek.

23.01.2020. Taryhy şahslar